

SAVREMENE STUDIJE AFEKTA

Iako je pojam afekta, pod kojim se uobičajeno podrazumeva nagla i intenzivna telesno-emocionalna reakcija koja prethodi racionalnoj proceni, prisutan u različitim filozofskim i psihološkim tradicijama, studije afekta odnose se na specifično interdisciplinarno polje koje se razvija krajem dvadesetog veka unutar društveno-humanističkih nauka. Afektivni zaokret (*affective turn*) javlja se kao odgovor na poststrukturalistička ograničenja; dolazi do preispitivanja interpretativnih paradigmi usmerenih na jezik, diskurs i reprezentaciju. Na taj način, afektivni zaokret naglašava značaj onih iskustava koja ne mogu biti u potpunosti obuhvaćena diskursom, a istovremeno učestvuju u stvaranju znanja i oblikovanju političkog i društvenog. Ključni tekstovi nastaju devedesetih godina dvadesetog veka, kada afekti i emocije postaju predmet interdisciplinarnog teorijskog promišljanja. En Cvetković (*Ann Cvetkovich*) 1992. godine objavljuje knjigu *Mixed Feelings: Feminism, Mass Culture and Victorian Sensationalism* (*Pomešana osećanja: feminizam, masovna kultura i viktorijanski senzacionalizam*), u kojoj afekte posmatra kao kulturno i društveno posredovane fenomene. S druge strane, Brajan Masumi (*Brian Massumi*) 1995. godine objavljuje esej „The Autonomy of Affect” („Autonomija afekta”), koji afekt promišlja u odnosu na nasleđe Baruha de Spinoze (*Baruch de Spinoza*) i Žila Deleza (*Gilles Deleuze*). Posmatra ga odvojeno od emocije, kao intenzitet koji dolazi pre nje, i analizira odnos tog intenziteta i jezika, to jest preispituje suviše pojednostavljen pogled na pitanje da li je afekt uopšte svodiv na jezik. Zato se vraća na poznatu binarnost priroda/kultura, ističući da tvrdnja da je priroda, u čiji domen spada i afekt, diskurzivno konstruisana ne znači da ona ne postoji izvan te diskurzivnosti kao autonomna kategorija. Dakle, problem je apsolutno prisvajanje i podvođenje prirode pod kulturu, bez pridavanja značaja njenoj autonomiji. Pred kraj eseja i poentira: „Afekt predstavlja ključ za ponovno promišljanje postmoderne moći nakon ideologije.”¹

Međutim, esej Iv Kosofski Sedžvik (*Eve Kosofsky Sedgwick*, 1950–2009) i Adama Franka (*Adam Frank*, 1967) „Shame in the Cybernetic Fold: Reading Silvan Tomkins” („Stid u kibernetičkom naboru: čitajući Silvana Tomkinsa”, 1995) problematizuje i ta pitanja, ali i otvara potpuno nove perspektive. Osnovni problem teorije afekta za njih jeste to što se konkretne afektivne dimenzije svode na afekt kao takav, na intenzitet. Otuda ovaj tekst stoji na početku temata, jer je, ma koliko delovao terminološki opterećujuće, bio ključan za razvoj savremenih studija afekta u onom obliku u kom postoje danas. Frank i Sedžvik preispituju sam proces formiranja teorija, kao i načine na koje savremeni teorijski okviri funkcionišu. Tomkinsovo promišljanje afekata i ideju njihove teoretizacije vide kao podsticajnu za nove oblike mišljenja. Oni zapažaju da savremena teorija opsesivno misli kroz iste binarnosti: prisustvo/odsustvo, nedostatak/mnoštvo, priroda/kultura, represija/oslobađanje, subverzivno/hegemonijsko. Otuda deluje da sve savremene

¹ Massumi, Brian. (1995). „The autonomy of affect”. *Cultural Critique*, no. 31, The Politics of Systems and Environments, part II, autumn, 104.

teorije imaju isti princip; potrebno je razotkriti mehanizme moći i represiju. U tom smislu, sumnja i paranoidno kritičko stanovište postaju uslov teoretizovanja.

Drugi važan problem savremene teorije jeste pokušaj bega od esencijalizacije, koji paradoksalno završava proizvođenjem novih esencijalizama – moć je svuda, diskurs sve proizvodi, afekt je univerzalan itd. Stoga se Frank i Sedžvik osvrću na knjigu En Cvetković u kojoj ona ne pravi razliku između različitih afekata. Tomkins je za njih inspirativan jer nudi teorijski okvir koji nije sveden na binarnosti, ali ni na beskonačnost, već na ono što oni nazivaju konačnim mnoštvom – ograničen broj afekata koji pokazuje višestruke razlike, nijanse i gradaciju. Dakle, ne treba analizirati afekt kao takav, već stid, strah, uzbuđenje, iznenađenje... Na taj način Tomkinsova teorija afekta, ograničena na konačno mnoštvo, a ipak takva da pokazuje razlike koje su višestruke, stvarne i iskustvene, stoji kao osveženje nasuprot savremenoj teoriji koja često binarnom strukturom određene razlike čini vidljivim, a u tom procesu podjednako važne razlike briše. To je posebno značajno u pogledu na kvir identitet, kao što je Iv Sedžvik već predočila u svojoj knjizi *Epistemology of the Closet* (*Epistemologija ormara*, 1990).

Dakle, Sedžvik i Frank analiziraju mehanizme mišljenja i intelektualno polje u istorijskom trenutku druge polovine dvadesetog veka, odnosno definišu *kibernetički nabor*: „Kibernetički nabor bi se mogao opisati kao nabor između postmodernističkih i modernističkih načina iznošenja hipoteza o mozgu i umu.” Prelazak s analognog na digitalno obeležen je opštom tendencijom da se bilo koja homogena struktura razume kao sistem koji proizvodi razlike, ali kako on još uvek nije tehnički izračunljiv, teorijski se zamišlja. Njih stoga interesuje društveni trenutak kada je postalo aktuelno proizvođenje razlika iz nečeg što je prvobitno bilo homogeno. Tako je za Tomkinsa afektivni sistem primarni motivacioni sistem koji čini devet osnovnih afekata, ali oni nisu unapred organizovani, već tek u ispoljavanju nastaju kvalitativno i po intenzitetu različiti afektivni izrazi. Posebno im je inspirativan afekt stida, odnosno pitanje kako se mehanizam funkcionisanja stida kao afekta izjednačava s onim što radi teorija. Afekti poput stida, gađenja i prezira deluju tako što naglašavaju granice i uspostavljaju razliku između sopstva i okoline. Dok gađenje i prezir postavljaju potpunu granicu, stid je specifičan afekt jer subjekt, uprkos ugroženosti, i dalje zadržava želju i dopadljivost prema objektu. Stid je na taj način produktivan jer ne dovodi do potpune zatvorenosti, te podstiče subjekta da traži nova objašnjenja dinamike koja je istovremeno ranjiva i vezujuća, suštinski podstiče ga da razvija sopstvenu teoriju. Zato stid kao afekt pobuđuje stvaranje novog znanja kroz pokušaje iznalaženja smisla i objašnjenja.

Ideju da afektivno oblikuje teorijsko mišljenje Iv Sedžvik posebno razrađuje u eseju „Paranoid Reading and Reparative Reading, or, You're So Paranoid, You Probably Think This Essay is About You” („Paranoidno čitanje i reparativno čitanje, ili toliko si paranoidan da verovatno misliš da je ovaj esej o tebi”, 2003). Ona ističe kako su feminističke, marksističke, psihoanalitičke i kvir teorije često oblikovane paranoidnim čitanjem, načinom interpretacije koji polazi od pretpostavke da je najvažniji zadatak razotkrivanje skrivenih struktura moći. Zato paranoja proizvodi „jake teorije” koje mogu objasniti veliki broj pojava jednom logikom, ali upravo zbog toga često postaju tautološke i zatvorene za ono što je neočekivano i ambivalentno. Iv Sedžvik ne odbacuje paranoidnu kritiku

kao pogrešnu, već pokazuje kako je ona postala toliko dominantna da je potisnula drugačije oblike „saznanja”. Ona može da pokaže kako su identiteti konstruisani i kako institucije prikrivaju nasilje, ali Sedžvik se pita šta ako *znanje* o tome ne menja ništa? Zbog toga uvodi ideju reparativnog čitanja, koje ne bi bilo manje intelektualno jer ne proniče do onog što se naslućuje kao „jedinstveno znanje”, već bi bilo usmereno na stvaranje novog. Reparativno čitanje stavlja fokus na otvorenost za ono što tekst ili određene prakse proizvode, na to kako od postojećih resursa teksta stvoriti nove oblike znanja i relacija. Tako autorka ističe kako kemp praksa, koja se dovodi u vezu s kvir kulturom, može ostati neprepoznata u svojim reparativnim mogućnostima ukoliko se posmatra isključivo kroz paranoidnu optiku. Upravo u okvirima kvir teorije studije afekta postaju posebno važne, jer omogućavaju promišljanje načina na koje se, uprkos iskustvu isključenosti i ranjivosti, stvaraju novi oblici vezanosti i osećaja pripadanja.

Na tragu tumačenja Iv Sedžvik nastaje niz kasnijih studija u kojima se afekti konkretizuju, ali se u analizi ne pravi stroga razlika između njih i emocija. U temat su uključeni tekstovi autorki Sijen Naj (*Sianne Ngai*, 1971), Sare Ahmed (*Sara Ahmed*, 1969) i Loren Berlant (*Lauren Berlant*, 1957–2021), koje povezuju slične istraživačke zamisli: kako konkretne emocije i afekti učestvuju u oblikovanju subjektivnosti, društvenih odnosa i političkog. Sijen Naj u knjizi *Ugly Feelings* (*Ružna osećanja*, 2005), između ostalog, analizira anksioznost, zavist, iritaciju i paranoju, polazeći od opažanja da u društveno-političkoj stvarnosti kapitalizma treba obratiti pažnju ne na velika transformativna osećanja, kao što su to gnev i strah, već na ona osećanja koja su, iako nižeg intenziteta, prisutna i koja sve više oblikuju subjektivitet i društvo. U pogovoru knjige koji smo uvrstili u temat, „Afterword: On Disgust” („Pogovor: o gađenju”), Sijen Naj polazi od činjenice da je književna teorija krajem dvadesetog veka privilegovala pojam želje kao afektivni idiom povezan s fluidnošću, semantičkom višestrukošću i pluralizacijom značenja, dok je gađenje ostalo skrajnuto. Za razliku od želje, koja je ambivalentna i lako se uklapa u ideju postmodernog pluralizma, gađenje je pak afekt koji uspostavlja granice, pravi razliku između prihvatljivog i neprihvatljivog, te svoj predmet određuje kao nepodnošljiv, odnosno potpuno isključujući. Gađenje tako može da potpomaže stvaranju rasističkih, homofobičnih i drugih društvenih hijerarhija, ali isto tako može i da funkcioniše kao afekt otpora prema onome što Herbert Markuze (*Herbert Marcuse*) naziva represivnom tolerancijom, odnosno prema pluralizmu koji nastoji da svaku razliku učini podnošljivom i uklopivom. Autorka polazi od Markuzea, odnosno od pluralizma kao pluralizma političke države, ali svoju analizu primenjuje na književnu teoriju i umetnost analizirajući odnos prema gađenju u romanu Klaris Lispektor (*Clarice Lispector*) *Muke po G. H.* i u pesničkoj zbirci Brusa Endruza (*Bruce Andrews*) *Nemam papir, zato ućuti, ili Društveni romantizam*. Oba dela otkrivaju ambivalentan odnos umetnosti prema gađenju, te se gađenje pokazuje kao afekt koji još uvek nema punu političku efikasnost, ali čini vidljivim *granice*.

Sara Ahmed je 2004. godine objavila knjigu *The Cultural Politics of Emotion* (*Kulturna politika emocija*). Ona, takođe, govori o zasebnim emocijama koje su odnosne, koje kruže između tela i diskursa, te na taj način stvaraju nove relacije koje su ili uključujuće ili isključujuće po određene zajednice. Strah, mržnja, stid ili gađenje tako aktivno učestvuju u oblikovanju društvenih odnosa. U temat je uvršten tekst o strahu („Afektivna

politika straha") u kom autorka preispituje ideju straha kao reakcije na objektivnu opasnost i pokazuje kako strah postaje afektivna politika koja proizvodi rasne razlike i održava društvene hijerarhije. Recimo, „crno telo” ne postaje predmet straha zbog nekakvog unutrašnjeg svojstva, već zato što je već unapred opterećeno istorijom negativnih asocijacija. Sara Ahmed pokazuje da je strah povezan i s politikom kretanja. Analizira kako strah raspoređuje tela u prostoru i reguliše njihovu mogućnost da se kreću. Na primer, žene se upozoravaju da budu neprestano oprezne, da izbegavaju određena mesta i vreme kretanja, pa javni prostor postaje prostor potencijalne pretnje, dok se prostor kuće, kao privatni prostor, pokazuje kao bezbedno mesto. U drugom delu teksta autorka govori o globalnoj politici straha i pokazuje kako politički diskursi proizvode pretnje i uspostavljaju razliku između navodno ugroženih i navodno opasnih. Ovo analizira u kontekstu američke politike nakon jedanaestog septembra, kada se strah oblikuje oko figure „potencijalnog teroriste”, koja se potom opet asocijativno povezuje s oznakama kao što su „islam”, „musliman” i „fundamentalizam”, čime se opravdavaju novi oblici kontrole i isključivanja. Tekst Sare Ahmed zato dobro skicira odnos afekta i diskursa u studijama ovakvog tipa. Ljudi *znaju* da je strah od „crnog tela” istorijski i politički diskurzivno proizveden, ali se i dalje plaše, jer afekti cirkulišu između tela, prelepljuju se i stvaraju telesno znanje.

Najzad, studije afekta podjednako nastoje da istraže odnos političkog i ličnog i kada su u pitanju pozitivna osećanja. U tom smislu, značajno postaje pitanje na koji način takva osećanja stvaraju zamisao deljenog sveta ili pak kako ona čine ljude vezanima za ideologije, sisteme moći ili uvrežene ideje „dobrog života”, čak i onda kada postoji znanje o njihovoj spornosti? Posebno bitna autorka u tom smislu jeste Loren Berlant, i njena knjiga *Cruel Optimism (Okrutni optimizam, 2011)*. Međutim, u temat je uključen tekst „A Properly Political Concept of Love: Three Approaches in Ten Pages” („Istinski politički koncept ljubavi: tri pristupa na deset stranica”, 2011), u kom autorka polemizuje s idejom Majkla Harta (*Michael Hardt*) o iznalaženju afektivnog principa koji bi mogao da zameni novac kao osnovni princip koji organizuje društvo. Hart pretpostavlja ljubav kao koncept koji može na drugačije načine da poveže ljude, te Berlant ispituje dosadašnje pokušaje političkog promišljanja ljubavi. Njena osnovna teza pokazuje da je problem u tome što ljubav nikada nije jednostavna i čista kako bismo želeli da bude ili kako bi je njena ultimativnost ispostavila; ljubav nije suprotnost narcisizmu, nije apsolutno etička, oslobođena interesa i nikada ne može biti oslobođena ambivalencije, odnosno paralelnih „destruktivnih impulsa i onih koji grade svet”. Autorka zato ističe da je ideja vezanosti (*attachment*) pogodnija jer obuhvata širinu iskustava, kao i zbog toga što ljudi ostaju povezani i kroz solidarnost, kolegijalnost, prijateljstvo, pa i kroz kontrast – averzije i neprijatnosti.

Dakle, savremene studije afekta se opiru teorijskim pristupima koji složenost ljudskog iskustva svode na jedan konceptualni okvir ili, u krajnjoj liniji, zanemaruju samo iskustvo kao polazište teorijskog promišljanja. Upravo zbog toga je u temat uključen tekst o ljubavi, jer je ona privilegovana i u nju je mnoštvo toga već „upisano”, te se uvidi o njoj iz kojih se crpe teorijski i politički potencijali iznalaze u tradiciji njene reprezentacije u kulturi i književnosti. Studije afekta pomeraju fokus s reprezentacija na relacije, a ovaj

tekst je paradigmatičan, jer ukazuje da je teorijsko i političko promišljanje smislenije kada se uzme u obzir najpre to da afektivno učestvuje u oblikovanju takvog mišljenja, a potom i da afekti u složenosti svog delovanja već oblikuju društvene odnose i različite vrste zajedništva. Najzad, treba istaći da su studije afekta i tekstovi u duhu afektivnog zakreta vrlo delotvorni u kulturnoj i političkoj teoriji, ali da su posebno važni i za razvoj novih načina čitanja književnih tekstova. Iako svoje polazište imaju u psihologiji i filozofiji, savremene studije afekta su u najvećoj meri razvile i oblikovale upravo teoretičarke i teoretičari književnosti i kulture, među kojima su naročito značajne autorke i autor čiji tekstovi su deo ovog temata, a njihova primena u književnoj teoriji i interpretaciji ne prepoznaje se samo u pristupima koji se eksplicitno pozivaju na njih, već u svim naučnim studijama koje smisleno razbijaju apstraktne kategorije i uključuju afektivne relacije u tumačenje gustih čvorišta – „subjekta”, „identiteta”, „jezika”, „ideologije”...